

Миллий тарбиянинг ёшлар тинчлик маданиятини юксалтиришдаги стратегик имкониятлари

Андижон Давлат Университети,
Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ
таълими кафедраси, катта ўқитувчи:
Абдумаликов Илимжон Абдухамжонович

Қадимги Хитой мактабларида руҳонийлар томонидан сеҳр (сеҳрли куч), мусиқа, ракс, умумий фанлар ўқитилган. Фақатгина Конфуцийлик даврида (милоддан аввалги 1-минг йилликнинг 2-ярми) билимдон одам образи гуманитар фанларга оид назарий асос сифатида киритилган. Бу давр машҳур Конфуций шарафига номланганлиги ҳам унинг шу билимдон одам образи билан чамбарчас боғлиқ. Машҳур хитой файласуфи Конфуций 551 йилдан 479 йилгача яшаган. У ота-онасидан эрта айрилиб, 15 ёшида илмга қизиқиб қолган, 50 ёшида эса ўз мактабини очган. Конфуций шогирдлари ўз фикр-мулоҳазалари, тамойиллари ва хулосаларини Конфуцийнинг “Ҳикоялар ва мулоҳазалар” (“Лун Юй”) таълимотига асос бўлган асарда жамлаганлар. Конфуций таълимотига кўра, энг олий ижодий куч - бу адолатни бошқарадиган осмондир. У асосан инсоний муносабатлар ва тарбия масалаларини кўриб чиқди. Шу муносабат билан у “тенг муҳит”, “ахлоқ” ва “ўзаро муҳаббат” тушунчаларига кўпроқ эътибор берган. “Тенг муҳит” - бу сабрсизлик ва эҳтиёткорлик ўртасидаги одамларнинг ўзаро таъсирidir. Ҳаётда бундай “муҳит”ни сақлаб қолиш осон эмас, чунки кўпчилик сабрсиз бўлса, бир гуруҳ эҳтиёткор бўлади. Ахлоқ асоси эса – “хиао” – “ота-она ва катта ака-ука ҳурмати”, умуман, катталарга ҳурматдир. Ахлоққа сидқидилдан интилан одам ҳеч қачон ёмонлик қилмайди. Ушбу “ўзаро севги” орқали мулоқот қилиш Конфуций ахлоқий таълимотининг ўзаги ҳисобланади. Бу ахлоқ тамойили, бир сўз билан айтганда, “Ўзинг истамаганингни бошқаларга ҳам қилма”, деб тарғиб қилади. Ушбу одоб-ахлоқ қоидаларига фақат “зодагонлар” (“жун-цзу”) амал қилган деб ишонилган. Конфуцийчилар ўз асарларида оддий одамларни ана шу “зодагонлар”га қарама-қарши қўйганлар. “Олижаноб одам” – қонун ва бурчга амал қилсам, ўрнашиб, фойда кўраман, деб ўйлайдиган оддий одам; “Олижаноб инсон”га катта, муҳим вазифаларни топширсангиз, оддий одамга бундай вазифани бера

олмайсиз, фақат майда-чуйда тафсилотларни беришингиз мумкин; “Олижаноб инсон” бошқалар билан ҳамжиҳатликда яшайди, лекин уларга эргашмайди, ўз йўлидан боради, оддий одам эса бошқалар билан ҳамнафас яшамаса ҳам, улар айтганини қилишга, эргашишга тайёр бўлган. Конфуцийнинг қизиқтирган яна бир муаммо таълим, билим, ўқиш бўлган эди. Билиш табиатни эмас, одамларни билишдир, дейди у. Чунки баъзи одамларда "туғма билим" бор, улар бошқалардан устундир. Ўқиш орқали билим олганлар ҳам бор. Таълим танловли бўлиши керак. Ўқиётганингизда, сиз фақат ҳаётда зарур бўлган ва энг яхши тамойилларни билишингиз ва қолганлардан узоқроқ бўлишингиз керак. У билим нафақат биз билмаган нарсаларни ўрганиш ва билиш, балки биз ўрганаётган масалаларни батафсил кўриб чиқиш усули эканлигини тушунтирди.

Тарихан Қадимги Шарқ маданияти Қадимги Юнонистон ва Рим маданиятига бевосита таъсир кўрсатган. Қадимги Юнонистон бир неча кичик кулдорлик давлатларидан ташкил топган. Уларнинг энг йириклари Аттика (маркази Афина) ва Лакония (маркази - Спарта) бўлган. Спартада қуллар шафқатсиз эксплуатацияга асосланган деҳқончилик билан шуғулланган. Халқ таълими муассасаларида 7 ёшдан 18 ёшгача кулдорларнинг фарзандлари тарбияланган. Бу муассасаларда ҳарбий жисмоний тарбияга алоҳида эътибор қаратилиб, болаларни жисмоний тарбия билан бир қаторда очликка, совуққа, чўлга, қийинчиликка, ҳарбий ўйинларга бардош беришга ўргатилади. Ахлоқий-сиёсий тарбия мақсадида қаҳрамонлик ва матонат ҳақида махсус суҳбатлар ўтказилади. Болаларни аниқ ва аниқ гапиришга ўргатишди. 18-20 ёшли ўғил-қизлар ҳарбий хизматга чақирилаётган бўлса, қизларнинг ҳам ҳарбий жисмоний тайёргарлигига катта эътибор қаратилган. Бадавлат оилалар фарзандлари гимназияда фалсафа, сиёсат ва адабиёт фанларидан сабоқ олиб, давлат бошқаруви бўйича билимларини оширганлар. Оддий халқнинг болаларига хунармандчилик ўргатилган, баъзилари эса саводхонлик билан қаноатланарди. Қулларга эса оддийгина “гапирувчи восита” сифатида қаралган. Демокрит, Платон, Аристотел, Квинтилиан ва бошқаларни тарбия ҳақидаги умумий қарашлар қуйидагилардан иборат: таълимнинг мақсади - белгиланган ижтимоий функцияларни бажаришга тайёрлаш; шахснинг шаклланиши табиат ва тарбияга боғлиқ; талаб: бола

тарбиясини эрта босқичда бошлаш керак; халқ таълими ғоясини тасдиқлаш, хулосалар.

Демокрит (460-370) ўзининг атом назариясига асосланиб, шахс ривожланишига материалистик қарашни таклиф қилди. У билимни ҳамма жойда, исталган вақтда олиш мумкин, деб ўйларди. Демокрит ўзидан олдинги файласуфлар қарашларидан ўрнатқилиб, уларнинг тарбиясига алоҳида эътибор берган. У ҳиссий билишни ақлий билишга қарама-қарши қўймайди. Ақл ҳиссий билиш орқали олинган ахборотни янада ривожлантиради, деган хулосага келади. Умуман, ҳақиқатга интилишда билиш жараёнининг қарама-қаршиликлари ва қийинчиликларини тушунган Демокрит билишнинг субъекти бўлиш ҳаммага ҳам насиб этавермайди, у фақат донишмандларга хосдир, деб ҳисоблайди. Донишмандлар сабр-тоқат, уйғунлик, симметрия, тинчлик, бефарқлик, адолат ва ҳоказоларни ўргатади. Ана шундай ахлоқий тамойилларга асосланиб, фалсафага ихлосмандлиги, арзимаган ҳаёти туфайли унинг моҳиятини англай олади. Демокрит, агар ҳамма одамлар шу ахлоқий тамойиллар асосида яшасалар, қонунга эҳтиёж қолмас эди, деган хулосага келади.

Атоқли юнон файласуфи Платон 427-347Платон биринчи бўлиб ўз фалсафаси орқали таълимнинг назарий асосларини яратди. У таълим давлат томонидан ташкил этилиши керак, деб ҳисоблаган. Ўзининг педагогик фикрида у Спарта ва Афина тарбиясини уйғунлаштиришга ҳаракат қилди. Платон мактабгача таълимни ижтимоийлаштириш тарафдори эди. 3 ёшдан 6 ёшгача бўлган болалар ўз вақтларини ўйин майдончаларида тарбиячилар назорати остида ўтказишлари керак деб ҳисоблар эди. Платон мактабгача таълимда ўйиннинг родини юқори баҳолади. Шунингдек, у болалардан ҳикоянинг мазмунини танлашни талаб қилди. Афлотун қизларнинг жисмоний тарбиясига алоҳида эътибор берди, яхши намуналар тарбиялаш тарафдори эди. У давлат томонидан маълум бир таълим тизимини таклиф қилди. У олий ўқув юртларига фалсафа, арифметика, геометрия, астрономия, мусиқа назариясини киритди. Машҳур юнон файласуфи ва олими Аристотел У 384 йилдан 322 йилгача яшаб, давлатнинг олий мақсади барча одамларни билимли қилиш эканлигини билган ва таълимни давлат иши деб билган. У ижтимоий тарбия ва оила тарбиясининг ўзаро

боғлиқлигини тарғиб қилган. Инсон туғилгандан бошлаб ривожланиш имкониятига эга, ривожланиш эса тарбия натижасидир, деб ишонилади.

Арасту биринчи бўлиб боланинг ривожланишини маълум босқичларга ажратди. (7 ёшгача, 7 ёшдан 14 ёшгача, 14 ёшдан 21 ёшгача) 7 ёшда бола уйда тарбияланади. Арасту мактабгача таълимни ташкил этиш тўғрисида қимматли фикрларни билдирди. Боланинг ёшига мос овқатланиш, жисмоний фаолиятга бўлган эҳтиёж, жисмоний тарбия, бола тарбияланган муҳитни ҳисобга олган ҳолда. Етти ёшдан бошлаб ўғил болалар биринчи навбатда жисмоний тарбия билан шуғулланадиган давлат мактабига боришлари керак эди. Арасту таълимнинг турли соҳаларини боғлашни ёклади. Жисмоний тарбия билан бир қаторда ўқиш, ёзиш, чизмачилик ва мусиқани ўргатиш зарурлигини таъкидлайди. У бола мактабда жиддий билим олиши керак, деб ҳисобларди: адабиёт, грамматика, тарих, фалсафа, математика, астрономия, мусиқа. Аёлларни бунчалик тарбиялашни зарур деб билмасди. Ахлоқий тарбияда Аристотел ахлоқий малака ва хулқ-атвори тарбиялашга катта аҳамият берган. У ахлоқий тарбиянинг учта манбаи - табиий тимсоллар, ахлоқий кўникмалар ва онгни ривожлантириш зарурлигини таъкидлайди. Ахлоқий тарбияда оиланинг ролини юқори баҳолайди. Арастунинг таълим-тарбия ҳақидаги қарашлари кейинги даврларда таълим ва тарбия ҳақидаги қарашларнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатди. Айни шу даврда бошланғич (оддий) ва гимназиялар мавжуд эди. Қуллардан ташқари, эркин халқларнинг болалари ҳам бошланғич мактабларда ўқиган, ўқиш, ёзиш ва ҳисоблашни ўргатган. Грамматика мактабларида латин грамматикаси, юнон тили ва риторика ўқитилди. Кейинчалик риторика мактаблари пайдо бўлди. Бу мактабларда риторика, фалсафа, ҳуқуқ, юнон тили, математика ва мусиқа жуда юқори тўлов эвазига ўқитилган. Ушбу мактаб битирувчилари юқори давлат лавозимларида ишлаш учун зарурий тайёргарликка эга бўлганлар. Қадимги Рим педагогларининг энг кўзга кўринган вакили Марк Фабиус Квинтиллиан (эрамининг 42-118 йиллари) эди. “Нотиклик таълими ҳақида” асар муаллифи Квинтиллиан ўз даврининг юнон, рим фалсафаси ва педагогикасини яхши билган. У ўз ижодида нотиклик мактабида ўқитувчилик фаолиятидаги бой тажрибасини умумлаштирган. Квинтиллиан болаларнинг табиий белгиларини қадрлади. У болаларни мактабда тарбиялаш,

Ўқитувчи эса ҳар бир болага алоҳида эътибор қаратиш лозим, деб ҳисоблаган. Ўқитувчи билимли, ўзини тута оладиган, болаларга ўрнатқ бўлиши, уларга етаоладиган бўлиши керак, деб ҳисоблаган. Квинтилиан болалар тилини ривожлантиришга алоҳида эътибор берган. Бунинг учун болалигиданоқ тил ва музикани ўрганиш боланинг нутқини ривожлантиради, деб ҳисоблаб, уларнинг ўзаро муносабатларига эътибор беришни талаб этади. У боланинг мантикий тафаккурини ривожлантириш учун математикани ўргатиш зарур деб ҳисоблаган. У болалар тарбиясининг пойдевори мустаҳкам бўлишини талаб қилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жуманова Б. Оила – тарбия мактаби. // Мулоқот. – Тошкент, –2003. –№1. –Б.16-17.
2. Иброҳимова Г. Миллий онг янги сиёсий тафаккурни шакллантириш омили сифатида. // Ижтимоий фикр, инсон ҳуқуқлари. . – Тошкент, –2006. –№4. –Б.62-67.
3. Ибрагимова Ф. Тарихий онг ва бадий-эстетик тафаккур тарихини ўрганиш моаммолари. // Фалсафа ва тарих фанлари ўртасидаги диалектик алоқадорликнинг илмий-назарий асослари. – Тошкент, Низомий номидаги ТДПУ, –2004. –Б.114-115.
4. Исмаилова Р. Восток и Запад о вопросах интеллектуального воспитания. // Общественное мнение. Права человека. – Тошкент, –2003. –№ 2. –С.31-35.
5. Йўлдошев А. Тарих ва маданият. // Мулоқот. – Тошкент, –2004. –№1. –Б.8-9.